

A MAGYAR RÉGIÓK ÉS TELEPÜLÉSEK VERSENYKÉPESSÉGE AZ EURÓPAI GAZDASÁGI TÉRBE

(Competitiveness of the Hungarian Regions and Settlements
in the European Economic Space)

HORVÁTH GYULA

Kulcsszavak:

versenyképesség régió város városhálózat innovációs potenciál

Az európai gazdaság területi szerkezetének átrendeződése az utóbbi évtizedekben a regionális politika felértékelődéséhez vezetett. A globalizáció és az új térformáló erők hatásai az egyes régiókban és a településrendszer különböző elemeiben eltérően érvényesülnek, a területi struktúrák adottságai a versenyképességgel kombinált kohéziós politika alkalmazásában nagyfokú különbségeket mutatnak. Az Európai Unió több tagországában – ahol a regionális tudomány pozíciói erősek – készültek átfogó vizsgálatok a régiók és a városok versenyképességi potenciáljának felmérésére, a fejlesztési stratégiák ezek eredményeire épültek.

A tanulmány a magyar régiók és települések versenyképességének átfogó vizsgálatára vállalkozó, az MTA Regionális Kutatások Központja által koordinált program céljait és kutatási tematikáját ismerteti.

A Széchenyi-terv Nemzeti Kutatási-Fejlesztési Pályázatán az MTA Regionális Kutatások Központja által vezetett konzorcium a 2001–2004 közötti időszakra támogatást nyert a magyar régiók és települések versenyképességének vizsgálatára. A projekt kidolgozásában a koordinátor szervezetén kívül az alábbi intézmények vesznek részt: az MTA Világgazdasági Kutatóintézete (témavezető: *Ehrlich Éva*), az ELTE Regionális Gazdaságföldrajzi Tanszéke (*Nemes Nagy József*), a Miskolci Egyetem Európa Gazdaságtana Intézete (*Kocziszky György*), a Pécsi Tudományegyetem Agrár-, Környezet- és Regionális Gazdaságtani Tanszéke (*Buday-Sántha Attila*), a Szegedi Tudományegyetem Alkalmazott és Regionális Gazdaságtani Tanszéke (*Lengyel Imre*) és a Települési Önkormányzatok Országos Szövetsége (*Zongor Gábor*). A kutatási projektet *Horváth Gyula*, az MTA RKK főigazgatója irányítja, kidolgozásában a regionális tudomány közel negyven kutatója vesz részt.

Az alábbiakban a program céljait és kutatási tematikáját ismertetjük. A *Tér és Társadalom* egyben új rovatot nyit, amelyben a kutatási eredményeket folyamatosan közöljük.

A téma nemzetközi kutatási eredményei, a kutatás célja

Az európai gazdaság területi szerkezetének átrendeződése az utóbbi évtizedekben a regionális politika felértékelődéséhez vezetett. Mind a nemzeti kormányok, mind pedig az Európai Unió jelentősen átalakította a területfejlesztés cél-, eszköz- és intézményrendszerét. Módosultak a regionális politikában alkalmazott alapelvek, a

területi egyenlőtlenségek mérséklését szolgáló célok mellett egyre nagyobb súllyal szerepelnek az európai gazdasági tér versenyképességének erősítését szolgáló intézkedések. A globalizáció és az új térformáló erők hatásai az egyes régiókban és a településrendszer különböző elemeiben eltérően érvényesülnek, a területi struktúrák adottságai a versenyképességgel kombinált kohéziós politika alkalmazásában nagyfokú különbségeket mutatnak.

A *versenyképesség* a közgazdaság-tudomány több részterületén az elmúlt két-három évtizedben az egyik kulcsfogalommá vált. A versenyképesség nehezen definiálható gyűjtőfogalom, lényegében a piaci versenyben való pozíciószerezést és tartós helytállást jelenti, a piaci részesedés és a jövedelmezőség növelését, az üzleti sikerességet. Így a különböző piacok (termék-, munkapiac stb.) és a verseny (vállalati, nemzetközi, városverseny stb.) egyedi sajátosságai miatt a versenyképességnek más-más jellegzetességei lehetnek a meghatározók.

Az elmúlt évtizedben az a felismerés is nyilvánvaló lett, hogy a vállalati, valamint a nemzetgazdasági versenyképességnél egyaránt döntő a gazdasági tevékenységek térbeli elhelyezkedése, mivel iparáganként a versenyelőnyök többsége az országon belül csak néhány térséghez, sokszor egy-egy régióhoz, városhoz kapcsolódik. A globalizáció hatására átalakuló gazdaságokban az egyik legmarkánsabb folyamat a lokalizáció felerősödése. A globalizáció-lokalizáció ugyanazon folyamat két vetülete, a lokalizáció (regionalizáció) nem csupán divatos ideológiai program, hanem a lokalitások, a régiók előtérbe kerülése a globalizálódó világban mindenütt megfigyelhető. Az elméleti és az alkalmazott közgazdaságtanban kialakult egy-egy domináns irányzat, amelyik a gazdaság térbeli koncentrációinak meghatározó jelentőségét hangsúlyozza.

Az elméleti közgazdaság-tudományi irányzat – *Paul Krugman* munkásságához köthető – a gazdaság térbeliségének elsődlegességéből, a gazdasági tevékenységek nagy részénél megfigyelhető földrajzi koncentrációból indul ki. Az egyik legjobb módszer a nemzetközi gazdaság működésének megértéséhez, ha azt kezdjük el vizsgálni, hogy mi történik a nemzetgazdaságokon belül. Ha meg akarjuk érteni a nemzeti növekedési ráták közötti különbségeket, jó kiindulópont a regionális növekedésben megfigyelhető különbségek elemzése; ha meg akarjuk érteni a nemzetközi specializációt, jó kiindulópont a lokális specializációk vizsgálata (*Krugman* 1994; 1999; 2000).

Az alkalmazott gazdaságtanokon belül a vállalatgazdaság-tan, a stratégiai tervezés egyik kiemelkedő egyénisége, *Michael Porter* a globális vállalatok versenystratégiáit és versenyelőnyeit elemezve a lokális, regionális bázis kiemelkedő szerepére hívta fel a figyelmet. Paradox módon a globális gazdaságban gyakran erősen lokálisak a tartós vállalati versenyelőnyök, amelyek a magasan specializált szakértelem és tudás, az intézmények, a versenytársak és az igényes vásárlók földrajzi koncentrációjából származnak az ország egy adott részén vagy egy régióban. A földrajzi, kulturális és intézményi feltételek (térbeli) sűrűsödése elősegíti az egyedi hozzáférést (elérhetőséget), a speciális kapcsolatokat, a jobb informálódást, az erőteljes motivációkat és egyéb, a termelékenységi szint és

növelése szempontjából előnyöket nyújtó lehetőségeket, amelyek a távolság miatt csak helyben használhatók ki. A lokális ügyek a 21. század fordulóján teljesen más módon jelennek meg, mint a korábbi évtizedekben (Porter 1990; 1996).

Az elmúlt évtizedben az internalizáció helyébe a globalizáció, a nemzetközi (nemzetek közötti) verseny helyébe a globális verseny lépett, amelynek egyik jellemzője, hogy a verseny a régiókhoz kötődő vállalatok között zajlik, ezáltal lényegében a régiók, városok gazdasági bázisai vetélkednek egymással. Azaz, a régió nemcsak egy országon belüli területi szint, hanem napjainkban a globális verseny alapegysége is.

Az 1990-es évek közepén a versenyképesség egységes, kiterjesztett fogalmának megadására jó néhány kísérlet történt, közülük kiemelkedik az OECD által szervezett fórumok sora, amelyekben több dokumentumban és állásfoglalásban foglalkoztak a versenyképesség értelmezésével és definiálásával. A globális versenyből kiindulva a vállalati, regionális és makrogazdasági versenyképesség különböző megközelítései három csoportba sorolhatók:

- A „*gyakorlatias*” felfogás szerint a versenyképesség a cégek adaptálási képességét jelenti, azt, hogyan tudják a máshol sikeres technikai és szervezeti megoldásokat, a „legjobb gyakorlatot” átvenni (benchmarking), ekkor a régió és ország versenyképessége az ott működő cégek adaptálási képességeinek összességétől függ.
- A „*környezeti/rendszer*”-felfogás szerint a versenyképesség azt jelenti, hogy a vállalat hogyan tudja optimalizálni gazdasági környezetének, azaz gazdasági bázisának elemeit (tőke- és munkapiac, inputok minősége, infrastruktúra), ekkor az a régió és ország versenyképes, amelyik az ott működő domináns iparágak, vállalatok számára szükséges magas színvonalú gazdasági bázist képes biztosítani.
- A „*tőkefejlesztés*”-felfogás szerint a versenyképesség azt jelenti, hogyan tudja egy vállalat, ágazat akkumulálni a humán és fizikai tőkét, fejleszteni a technológiát. Egy régió vagy ország akkor versenyképes, ha vonzza a befektetéseket, olyan új termelő telephelyek és szolgáltatási tevékenységek létrehozatalát, amelyek nagy, főleg nemzetközi vállalatokhoz kapcsolódnak.

Az OECD szerint a versenyképesség kiterjesztett fogalma: *a vállalatok, iparágak, régiók, nemzetek és nemzetek feletti régiók képessége relatíve magas tényezőjövedelem és relatíve magas foglalkoztatottsági szint létrehozására egy fenntartható bázison, miközben a nemzetközi versenynek tartósan ki vannak téve.* Az OECD több tanulmányában a fenti fogalmat árnyaltan értelmezi, pl. a régiók versenyképessége nem más, mint képesség olyan javak és szolgáltatások előállítására, amelyek a hazai és nemzetközi piacokon is értékesíthetők, miközben az állampolgárok növekvő és hosszú távon fenntartható életszínvonalat érnek el (OECD 1997; 1999). Ugyanezen tanulmányban található másik értelmezés szerint, amely szintén nem a közgazdaságtan, hanem inkább a regionális politika szempontjait emeli ki, a versenyképesség az endogén fejlődés felgyorsítását jelenti, amely főleg a helyi vállalkozások támogatásával és innovációs potenciáljuk

megerősítésével érhető el. Ebben a megközelítésben a versenyképesség intézményi kapacitást, a közintézmények és magánszervezetek hálózatát jelenti, valamint a közjavak nagy számát, amelyek az innovációk befogadását segítik elő a tanulási (információátadási) folyamat és a szinergia javításával.

Az *EU hatodik regionális jelentése* a versenyképesség definiálásakor az OECD fogalmat veszi át kissé módosítva, miszerint „...képesség olyan javak és szolgáltatások előállítására, amelyek a nemzetközi piacon értékesíthetők, miközben a jövedelmek magas és fenntartható szinten maradnak” (*Sixth Periodic Report* 1999).

A regionális versenyképesség definiálásakor tekintettel kell arra is lenni, hogy mindegyik régióban vannak a nemzetközileg erős és versenyképes iparágak mellett egyidejűleg gyengék is, holott mindannyian ugyanarra a háttérre támaszkodnak: fizikai és humán infrastruktúrára, a munkaerő szakképzettségére és a közintézményekre. Az is megfigyelhető, hogy az üzletileg kiemelkedően sikeres cégek és iparágak pozitív externhatást nyújtanak a régió többi vállalkozása számára, pl. mintát sugallnak, tapasztalatokat nyújtanak és a befektetők érdeklődését felkelthetik a térség iránt.

A régiók versenye, a területi verseny eltér pl. a termékpiacon megjelenő vállalati versenytől, a régiók közötti együttműködés szükség szerű, a régiók, térségek, városok és helyi hatóságok közötti kooperáció régen elkezdődött. A régiók, városok versenyét többféle megközelítésben lehet elemezni, alapvetően két eltérő alapállás van. Az egyik nézőpont szerint a régiók, városok versengése a nemzetgazdaságok versengéséhez hasonló, a régiót, várost egységes egésznek tekintve gazdasági teljesítményüket, outputjukat kell vizsgálni. A másik nézőpont szerint a vállalatok versenyelőnyéből kell kiindulni, tehát a versenyelőnyöket előidéző tényezőket és feltételeket, főleg az inputtényezőket kell elemezni a régiókban, városokban. Egységes elméleti háttér nincs, viszont a területi verseny a gyakorlatban több rész célért folyik: a mobil, főleg munkahelyteremtő beruházásokért (feldolgozóipar, informatika, kereskedelem stb.), a városban képződő jövedelem növeléséért, a lakosság odaköltözéséért, az országos közintézmények odatelepitéséért, a közszolgáltatások forrásaiért, az infrastruktúra fejlesztéséért stb.

Az *európai városok* összehasonlító vizsgálatainak eredményei azt mutatják, hogy a korábbi évszázadokhoz viszonyítva a városverseny általánossá vált, amelyben szinte valamennyi város részt vesz. Alapvető szempont, hogy a városversenyben a sikeresség középpontjában a hosszú távú és stabil jövedelemnövelés áll. A városversenyt kiváltotta és élénkíti a gazdaság szerkezeti átalakulása, az iparvállalatok szervezeti módosulása és a globálissá vált tőkemozgás, de a döntési decentralizációs folyamat is, mivel a kormányzati kompetenciák egy része átkerül a régiókhoz, városokhoz. Fontos szempont, hogy a régiók, a városok nem egységes egészként vesznek részt a versengésben, hanem különböző érdekcsoportokra bomlanak, amelyek érdekei ellentétesek is lehetnek. A jövedelemnövelő folyamatok stabilitását jelentős mértékben a döntéshozó és a többi helyi szereplő viselkedését megszabni képes hatalom befolyásolja (*Conti–Spriano* 1990; *Brotchie–Batty–*

Blakely 1995; Healey–Cameron–Davondi 1995; Dematteis–Bonaverò 1997; Van den Berg–Braun–Van den Meer 1998; Bagnasco–Le Gabès 2000).

„Az európai területi fejlődés távlatai” c. EU-dokumentum 2000-ben három fő célkitűzést fogalmazott meg (ESDP 1999):

- A kiegyensúlyozottabb és többközpontú városrendszerek kialakítása, új kapcsolatok megteremtése a város és a vidék között.
- Az infrastruktúrához és az ismeretekhez, információkhoz való hozzáférés biztosítása a térségek számára.
- A természeti és kulturális örökség fokozott védelme, kezelése és annak fejlesztése.

Az első célkitűzés szerint az európai területi fejlődés fókuszába ismét a város került, mivel ebben a területi egységben koncentráltan zajlanak a térbeli folyamatok, azok jellege, funkcióik sajátosságai részben meghatározzák a térségek fejlődését, részben pedig hordozzák és kifejezik a versenyképességet.

A városrendszer fejlesztésében a dokumentum első fejlesztéspolitikai célként a városok közötti kooperációk erősítését jelöli meg. A térségi fejlődés csak akkor lehet harmonikus, ha a városok együttműködése megvalósul, azok bármilyen területi egységben hálózatot alkotnak, létrejön közöttük a kooperáció. A hálózati szemlélet a különböző területi szinteken, így az európai, a transznacionális és a multiregionális viszonylatban is érvényes. Sőt a hálózatok között szintén szükséges a jövőben a kapcsolatokat még teljesebbé tenni, nem szigetelődhetnek el egymástól a különböző dimenzióban elhelyezkedő városok. A hálózati kapcsolatok erősítése különösen fontos Kelet- és Közép-Európában, azaz minél sokoldalúbbá kell tenni e makrorégió városainak együttműködését részben intraregionális, részben pedig interregionális szinten.

A fejlesztéspolitika második célkitűzése a dinamikus és versenyképes városok megteremtésére irányul. A régiók versenyképességét a városok, mint a gazdasági növekedés motorjai testesítik meg. A jövőben a kapu- (gateway) városok szerepe megnő. E központok az európai gazdasági tér új kommunikációs pontjait jelentik, hiszen rajtuk keresztül történik az érintkezés más földrészekkel, de más gazdasági, politikai és kultúrát megtestesítő rendszerekkel is (légi és tengeri kikötők, nagy politikai, gazdasági és kulturális központok, az Európai Unió határvárosai). Emellett a (kis) városok lesznek egy-egy periférikus vagy hanyatló régió megújításának terei, mozgatórugói. A városok csak akkor képesek ezeket a funkciókat betölteni, ha a tőke számára vonzóvá válnak, ha gazdasági szerkezetük nem egy-egy ágazattól függ, s kellő színvonalú szolgáltatásokat képesek felsorakoztatni.

A harmadik fejlesztési célkitűzés az, hogy maga a városi szerkezet s annak elemei megújuljanak. A városi élettér és életminőség javítása elengedhetetlen, így új irányokat kell szabni a területhasználatnak, az infrastruktúra-fejlesztésnek, a szociális problémák kezelésének, a városi ökörendszerek megújításának, az egyre erőteljesebben növekvő agglomerációs térségek és azok települései elérhetősége javításának.

A város és vidék közötti új partnerség kialakítása a *negyedik* fejlesztéspolitikai cél. Ebben a kapcsolatrendszerben meghatározóvá válik a környezetorientált (ki)telepítési politika, a szolgáltatások színvonalának növelése a kisvárosokban, az endogén fejlesztés ösztönzése, az intézményrendszer térségi működésének erősítése.

Végezetül – *ötödik* célkitűzésként – a városfejlesztés nem feledkezhet meg a vidéki térségekről sem, hiszen a város csak térségével együtt létezhet, együttes megújításuk válik szükségessé. A fejlesztési irányok a vidéki térségek gazdasági diverzifikációját szorgalmazzák, különösen az agrártérségekben, ennek iránya éppen a fokozott verseny hatására a helyi termék kifejlesztése, azok értékesítési rendszerének kialakítása. Emellett a kiegészítő vagy kapcsolódó tevékenységek (erdőgazdálkodás, turizmus stb.) fejlesztése, s maguk a városok kínálhatnak ehhez háttérrel, így szolgáltatásokat, vagy éppen a színesebb kínálatot (pl. a kulturális elemek).

Az európai területfejlesztés új irányai és alapelveinek érvényesítése a hazai területi politikában és egyben gyakorlatban is szükséges. Az új évezred regionális és településpolitikájában a városok szerepe felértékelődik, a különböző szinteken és funkciókkal rendelkező központok együttese, azok hálózata, de maguk az egységek is összetett feladatrendszert vállalhatnak át a területi rendszer alakításában.

Az Európai Unió több tagországában – ahol a regionális tudomány pozíciói erősek – készültek átfogó vizsgálatok a régiók és a városok versenyképességi potenciáljának felmérésére, a fejlesztési stratégiák ezek eredményeire épültek. Azok az országok, amelyek a gazdaságfejlesztés hosszú távú programozásában eltekintenek a területi tényezők kompetitív jellemzőitől, nem képesek a nemzetgazdaság hatékonyságát az uniós átlagnak megfelelő ütemben erősíteni.

Magyarország alapvető érdeke, hogy a területi egységek versenyképességének mélyreható ismeretében *csatlakozzon az Európai Unióhoz*, rendelkezésre álljanak mindazok az információk, amelyek a kohéziós és strukturális támogatások felhasználásában a méltányosság kritériumaival azonos mértékben képesek bizonyítani a fejlesztések versenyképességet fokozó hatásait is.

A projekt célkitűzései:

- összegezni a regionális versenyképesség nemzetközi irodalmának eredményeit, regionális politikai stratégiáinak európai tapasztalatait;
- kidolgozni a magyar régiók és települések versenyképességi potenciálja elemzésének módszertanát;
- meghatározni a versenyképességet befolyásoló tényezők területi eltéréseit Magyarországon;
- komparatív elemzést adni a magyar régiók és településrendszer kedvező és hátrányos helyzetéről európai összehasonlításban;
- összehasonlítani a hazai regionális versenyképességi tényezőket a társult országok jellemzőivel, feltárni a magyarországi versenyelőnyöket;

- javaslatok megfogalmazása a versenyképesség erősítését szolgáló programok tartalmára, a területfejlesztésben közreműködő szereplők feladataira, a szervezetiépítés irányaira;
- a magyar tapasztalatok alapján ajánlásokat tenni az Európai Unió strukturális politikájának továbbfejlesztésére, az egységes európai gazdasági tér kohéziójának erősítésére.

Hazai kutatási előzmények

A konzorciumot alkotó szervezetek kutatói – a magyar regionális tudomány vezető egyéniségei – korábbi tudományos programjaikban a területi versenyképesség számtalan elemének tanulmányozásában értek el eredményeket.

A kutatások kiindulópontja az volt, hogy a magyar regionális fejlődés folyamataiban az 1990-es években három alapvető változás következett be (*Enyedi* 1996):

- a *piacgazdaság kialakulása*, amely a helyi gazdaságokat versenykényszerbe helyezte,
- a *gazdaság szerkezeti és technológiai átalakulása*, melynek során korábban a fejlettséget jelző ágazatok háttérbe szorultak, a gazdaság fejlettségi térképe is módosult,
- a *globalizációs hatások*, a nemzetközi gazdasági hatásokhoz való alkalmazkodás kényszere.

A jövedelmekben és foglalkoztatásban mért *területi különbségek* a kilencvenes évtized elején nagymértékben növekedtek (*Nemes Nagy* 2000). Az évtized második felében bekövetkezett stabilizálódás időszakában a dinamikus régiók (Közép-Magyarország, Észak-Dunántúl) és a gyengébb teljesítőképességű makrotérségek (Alföld, Észak-Magyarország, Dél-Dunántúl) között az egyenlőtlenségek bővültek (*Csatári* 1999; *Horváth–Rechnitzer* 2000). A területi egyenlőtlenségek új területi formákban jelennek meg: a dinamikus térségek szigetszerű elhelyezkedése, a modern gazdaság térhálózatos szerveződése nyomán létrejött fejlődési tengelyek kialakulása a nyugat-európai területi fejlődési pályákkal mutat hasonlóságot.

A globalizáció a *helyi adottságok* szerepét is átértékeli, egyre több a mindenütt jelenlévő gazdasági tényező, ezek a versenyképesség szempontjából közömbössé válnak. Ugyanakkor felértékelődnek a speciális tudáson alapuló adottságok. Ezek nemcsak a csúcstechnológiához kapcsolódnak, hanem a hagyományos ágazatok magas szintű műveléséből fakadó versenyelőnyökhöz is (*Enyedi* 2000).

A magyar térszerkezetben kibontakozó eltérő fejlődési pályák a termelési tényezők egyenlőtlen területi eloszlásával magyarázhatók. A regionális differenciálódás az *innovációk befogadásának és elterjesztésének képessége* szerint megy végbe (*Horváth* 1999; *Rechnitzer–Dőry* 2000), az ország területi innovációs képességei nagyfokú különbségeket mutatnak. Az egyes régiók gazdasági fejlődése eltérő strukturális átalakuláshoz kapcsolható: Budapesten a terciér és a kvaterner ágazatok, vidéken a *feldolgozóipar* a fejlődés motorja (*Barta* 2000). Mind a fejlett

szolgáltatásokban, mind pedig a versenyképes ipari ágazatokban meghatározó jelentősége van a külföldi működőtőkének. Az *agrárágazat* nagymértékű visszahúzódása általában a területi jövedelemtermelő képesség csökkenéséhez vezetett, a magyar agrárgazdaság leginkább versenyképes területei a dinamikus várostengelyekhez kapcsolódnak, válságterületei pedig többnyire egybeesnek az általános gazdasági depresszió területeivel (*Buday-Sántha* 2001). A közlekedési-kommunikációs hálózat fejlettsége, a régiók megközelíthetősége, az információs rendszerek kiépültsége fontos telephely-választási feltétellel vált Magyarországon is (*Ehrlich* 1998).

A globalizált gazdaságban a nemzeti területfejlesztési politikának két problémakörbe kell elsősorban beavatkoznia:

- a globális hálózatba bekapcsolt települések és régiók versenyképességének javítása,
- a hálózatból kimaradt régiók és települések bekapcsolása, a sajátos helyi gazdaság fejlődésének támogatása.

Az európai integrációs törekvéseket leginkább az szolgálná, ha a gazdaságfejlesztési és a regionális politika a nemzetközi hálózatba éppen csak betagozódó városok versenyképességét erősítené. A konzorcium tagjai e tudományos álláspontot érvényesítették az országos területfejlesztési koncepció és több magyar régió és megye fejlesztési stratégiája kidolgozásában. E felfogás tükröződik az átfogó nemzeti fejlesztési terv munkaanyagában és a Széchenyi-terv különböző programjaiban.

A konzorcium tagjainak a *magyar városhálózat* kutatásában elért eredményei a versenyképességi tényezők alakulására is általános magyarázatul szolgáltak. A hazai városhálózat a kilencvenes években erőteljesen átrendeződött (*Nemes Nagy* 1996). A piaccgazdasági változásokra a nagy termelési és humán potenciállal rendelkező városok (megyeszékhelyek) gyorsabban reagáltak, bár körükben is viszonylag jól elkülöníthetők a neszterek, a leszakadók, a felzárkózók és a nyertesek (*Lengyel-Rechnitzer* 2000). A települések hierarchikus tagolódásában, a városi alapfunkciók központosultságában a transzformációs periódus változásokat eredményezett. Az új piaccgazdasági funkciók, a demokratikus önkormányzati rendszer differenciáló módon hatott a városhierarchiában, átrendeződtek a hierarchiaszintek (*Beluszky* 1999; *Beluszky-Győri* 1999).

Az MTA stratégiai kutatási programja keretében folyt vizsgálatokban – több magyar város elemzése alapján – megfogalmazódtak a sikeres város (település) kritériumai, illetve Budapest nemzetközi városversenyben való sikeres közreműködésének adottságai és lehetőségei (*Enyedi* 1997; *Barta* 1998).

A területi versenyképesség alakításában a *hatalmi viszonyok vertikális tagozódásának*, a különböző szintek közötti munkamegosztásnak is befolyásoló ereje van. A decentralizált és regionalizált államberendezkedés kedvezőbb feltételeket teremt a területi kohézió fejlesztéséhez, a versenyképesség fokozásához, a nemzetközi hálózatba való bekapcsolódást pótlólagos, bár korlátozott mennyiségű erőforrásokkal támogathatja (*Horváth-Pálné Kovács* 2000). A globalizációs

folyamatokhoz való alkalmazkodásnak a klasszikus termelési tényezők mennyisége és minősége csak az egyik előfeltétele. A másik adaptációs kritérium a régió (város) szervezeti és intézményei közötti kapcsolatok jellege, a közös célkitűzések intézményesülésének lehetősége, a helyi ösztönzők, a kollektív döntések előkészítése, a társadalmi konszenzus (Pálné Kovács 1999). Ez az új versenyképességi tényezőcsoport azt jelzi, hogy a helyi és a regionális fejlődés sikere már nem csupán szűk gazdasági szempontokon múlik, hanem a területi fejlődésben érdekelt szereplők szoros koalíciójától, intézményes együttműködésétől is függ (Horváth 2000).

A kelet-közép-európai transzformáció az egyes országokban a magyarországihoz hasonló módon érintette a városi településeket. A történelmi fejlődésük során hosszú ideig megosztott államok településhálózatában több nagy népesség koncentrációt találunk, a vezető fővárosokon kívül jelentős lakosságszámú és gazdasági potenciálú regionális központok fejlődtek ki. Lengyelországban és Romániában hét–nyolc 300–700 ezer fős nagy város alkotja a fővárost követő városhálózati elemet, Magyarországon csupán négy regionális centrum népessége haladja meg a százötvenezer főt. A tervgazdaságok unitárius államformájának közigazgatási-politikai berendezkedése homogenizáló hatású volt, a nagyvárosok nem érvényesíthették természetes és hagyományos térszervező erejüket. Nem véletlen, hogy több országban a decentralizált fejlesztéspolitika és a regionalizáció irányába tett legelső lépések nyomán éles verseny bontakozik ki a különböző méretű, de viszonylag hasonló intézményi struktúrájú területi-közigazgatási központok között az új regionális térszervező funkciók megszerzéséért.

Az európai uniós csatlakozásra való felkészülésben a társult országok között meghatározó különbségek mutathatók ki, Magyarország versenyelőnyei a regionális politikában ma még egyértelműnek tűnnek (Illés 2000).

A regionális versenyképesség nemzetközi és hazai eredményeit Lengyel I. (2000) foglalta egységes rendszerbe.

Kutatási feladatok

A konzorcium tagjainak a területi versenyképesség kutatásában elért eredményeire építve a projekt prioritásainak kidolgozása nyolc feladat köré szerveződik.

1. feladat: Elméleti és módszertani kutatások

E feladat összefoglalja a regionális versenyképesség kutatásában elért nemzetközi eredményeket, és kidolgozza a projekt egyéb feladatainak megoldásához szükséges módszertani kereteket, meghatározza a vizsgálat információs és adatbázisát, ajánlásokat fogalmaz meg a versenyképesség mérésének tényezőire.

A régiók versenyképességének vizsgálatakor mind a régió, mind a versenyképesség fogalmának pontosítására és egyértelmű leírására van szükség,

mivel mindkét fogalom széles körben használatos és többféle árnyalt megközelítése létezik. Egyrészt mindkét fogalomnak egyaránt van elméleti leírása és a regionális politika alkalmazásaihoz kötődő gyakorlati felfogása. Másrészt a közgazdaságtan belül mindkét fogalomnak léteznek általános jellemzői, valamint a regionális gazdaságtan alapállásából adódó specifikumai. Az eltérő értelmezések és fogalmak megnehezítik az érvek és ellenérvek összevetését, a javaslatok és fejlesztési programok értékelését. A feladat célja a különböző elképzelések és fogalmak pontosítása és egyértelmű értelmezése.

A termelési tényezők, a helyben levő, a vállalatok által kevésbé befolyásolható, „készen talált” inputok fontos szerepet töltenek be a versenyelőnyök kialakulásában. Azonban szerepüket sokszor túlhangsúlyozzák, mivel időnként a hiányuk serkent innovációra és hatékony versenystratégia kialakítására. A tényezőellátottsághoz kötődő gondolatok a fejlődő és az átmeneti országokban fontos szempontokat vetnek fel, Magyarországon is az infrastruktúra térbeli kiépítése prioritást élvez. A hagyományos termelési tényezők (természeti erőforrások, munka, tőke, vállalkozói készség) túl általánosak a vállalati stratégiák kialakításához, ezért másfajta csoportosítást célszerű alapul venni az iparágak tényezőellátottságának vizsgálatához:

- *humán erőforrások*: a régió humán erőforrásainak mennyisége, szakképzettsége (szakértelme), a bérek színvonala (benne a menedzsereké is) stb., a humán erőforrás számtalan apró tényezőre bontható, amit a speciális iparágak esetében egyedileg kell mérlegelni,
- *természeti erőforrások*: a természeti erőforrások bősége, minősége, elérhetősége, a termőföldek, a víz ára, a vízenergia, a klimatikus viszonyok, a földrajzi elhelyezkedés (benne az időzóna) stb.,
- *tudásbázis*: a tudományos, technikai és üzleti (piaci) ismeretek, amelyek a termékek előállításához és a szolgáltatásokhoz kellene, ez a tudásszint felhalmozódott az egyetemeken, állami kutatóintézetekben, magán (üzleti) kutatási lehetőségekben, adatgyűjtő (statisztikai) ügynökségekben, gazdasági (kereskedelmi) kamarákban, az üzleti és tudományos irodalomban, üzleti jelentésekben stb.,
- *pénzügyi források*: az iparágak finanszírozására rendelkezésre álló tőke összege és költsége, ez a tőke nem homogén, hanem kötvényekből, kockázati tőkéből, részvényekből stb. áll, a tőketömeg az ország lakosságának megtakarítási hajlandóságától és a nemzeti tőkepiac szerkezetétől függ; a globalizáció egyre inkább lehetővé teszi a nemzetközi tőkeáramlást,
- *infrastruktúra*: a versenyben felhasználható infrastruktúra költsége (ára), típusa, mennyisége, mint például a közlekedési hálózat, hírközlési rendszer, posta és csomagküldő szolgáltatások, fizetési átutalások, egészségügyi rendszer, a lakásállomány és kulturális intézmények stb.

A termelési tényezőket nem általánosságban kell figyelembe venni, hanem csak azt az elemét és olyan mértékben, amennyiben az adott tényező szükséges a konkrét iparág versenyelőnyének kialakításához, amelyik tényezőt inputként felhasználja ez

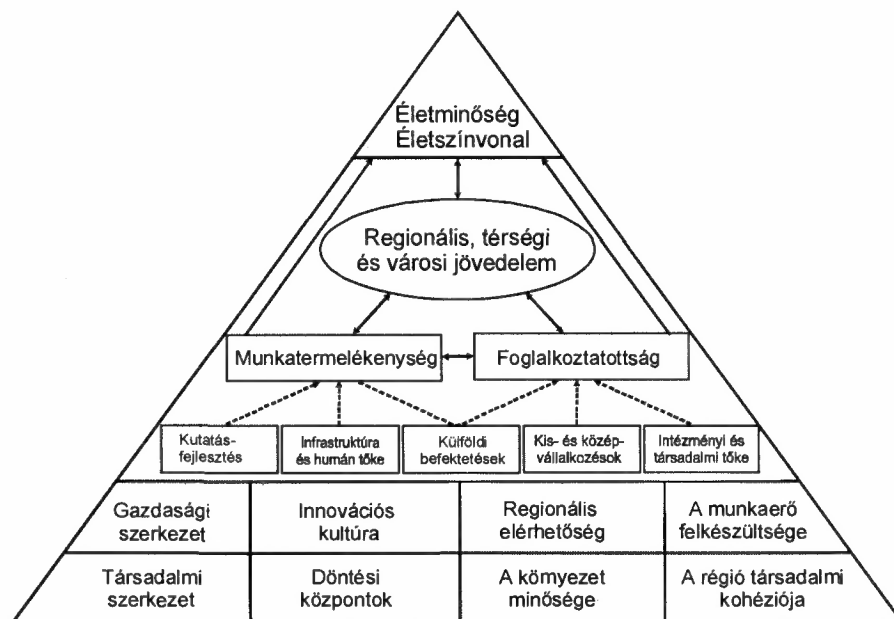
az iparág (pl. a szoftverfejlesztéshez programozók kellene és nem régészek). A vállalati versenyelőny nem a tényezők jelenlététől függ, hanem attól, hogy mennyire hatékonyan használják fel őket. A termelési tényezők egy része helyettesíthető (pl. a munkaerő gépekkel, azaz tőkebefektetéssel), valamint mobilizálható, a régiók és országok között áramolhatnak. Alapkérdés, hogy a vizsgált iparág versenyelőnyéhez szükséges tényező a hazai bázisban rendelkezésre áll-e, milyen költséggel használható fel, ha pedig nincs a hazai bázisban, akkor megéri-e a létrehozása (odaszállítása), avagy helyettesítése más tényezőkkel.

A termelési tényezők versenyelőnyökre gyakorolt hatásának elemzéséhez a tényezőket kétféle szempont, szükségességük és specialitásuk alapján csoportosítjuk, amely szempontok eltérő elvekre épülnek:

- a) Szükségük, fejlesztésük lehetőségessége és időigénye szerint alaptényezőket és fejlett tényezőket különböztethetünk meg:
- *alaptényezők*: természeti erőforrások, időjárás, földrajzi elhelyezkedés, képzetlen és betanított munkaerő, alapvető infrastruktúra, állóeszközök (építmények, berendezések) stb.,
 - *fejlett tényezők*: modern kommunikációs infrastruktúra, magasan képzett munkaerő (mérnökök, informatikusok), egyetemi kutatóintézetek a legújabb kutatási területeken stb.

1. ÁBRA

*A versenyképességet meghatározó jellemzők „piramis-modellje”
(Pyramid Model of Factors Determine Competitiveness)*

A versenyképességet meghatározó jellemzők módszertani összegzése a „piramismodell” (1. ábra), amelynek talapzatát a hosszú távú sikerességhez elengedhetetlen társadalmi és gazdasági faktorok alkotják, a piramis középső részén az alaptényezők találhatók, ezekre épülnek a versenyképesség definíciójában szereplő kategóriák, míg a piramis csúcsán a végső cél, a régió lakosságának életszínvonala, életminősége található.

2. feladat: Az európai régiók és városok versenyképességének elemzése

Nyugat-Európában a regionális versenyképesség gondolköre jórészt az elmaradott régiók fejlődésének elősegítéséhez és a Strukturális Alapok hatékony felhasználásához kapcsolódik, ezért áttekintjük a regionális egyenlőtlenségek főbb tényezőit is. A fejlett (gazdag) és elmaradott (szegény) régiók között konvergencia figyelhető meg, a különbségek az elmúlt években csökkentek. Az a tény, hogy valamelyik régió relatíve szegény, nem azt jelenti, hogy a gazdasági élet minden területén elmaradott. Az EU-integráció felgyorsulásával és a viszonylag élénk gazdasági növekedéssel kapcsolatban általánosan megfigyelhető:

- az alacsony költségű, alacsony bérű munkaerővel és egyéb erőforrásokkal rendelkező régiók vonzásának felerősödése a befektetésekre,
- a fejlett technológia és a legjobb gyakorlat egyre inkább átkerül a vezető régiókból az elmaradottakba,
- az alacsonybérű régiókból a jobb lehetőségekkel és magasabb bérekkel rendelkező régiókba a munkaerő áramlása, amely a régiók között a munkabérek kiegyenlítését is elindította.

E folyamatokat az EU gazdasági integrációjának felgyorsulása tette egyre intenzívebbé, miközben az első két folyamat (az üzleti lehetőségek szétterjedése) részben a gazdasági növekedés térségi hatásainak, részben a Strukturális Alapoknak köszönhető. Ezek a folyamatok nem automatikusan mennek végbe a régiókban, hanem a régióknak kell kínálatorientált eszközökkel kedvező feltételeket teremteniük mind a beruházásokhoz, mind az új technológiák elterjedéséhez. Az is megfigyelhető, hogy a különböző régiók eltérő módon fejlődtek, más-más iparágakban értek el előnyöket, illetve a speciális nemzeti tényezők is befolyásolták teljesítőképességüket.

A gazdasági szerkezet változása befolyásolja leginkább a regionális versenyképességnél megfigyelhető különbségeket. A magas hozzáadott értékű (dinamikus szolgáltató, avagy csúcstechnológiai iparágak) szektorokban egyaránt nő a termelékenység és a foglalkoztatottak száma, pl. az üzleti szolgáltatásokban (informatika, hírközlés stb.). Viszont a feldolgozóiparban, amely főleg a sikeres régiókban koncentrálódik, magas és növekvő termelékenység mellett csökken a foglalkoztatottak száma (az EU-ban 1986–96 között 10%-kal), azaz ellentétes folyamatok figyelhetők meg a versenyképesség két komponensének változásában. Az *innovációs kapacitás* kulcstényező a regionális fejlődésben, de a szabadalmak száma csak részlegesen adja vissza az innovációs kapacitás minőségét, szükséges

egyéb tényezők és folyamatok, pl. a technológiai transzfer, innovációs intézmények vizsgálata is. A *megközelíthetőség* az utazási időigény és a piac méretének kombinációjából adódik, mutatja, hogy a régióban előállított termékek és szolgáltatások milyen gyorsan és könnyen jutnak el a megrendelőhöz, implicit módon a közlekedési infrastruktúra minőségét is jelzi. A megközelíthetőség a versenyképességnél alapvető fontosságú, de hatását más tényezőkön, főleg a gazdasági szerkezeten keresztül fejt ki. A regionális *munkaerő képzettsége*, az oktatási rendszer hatékonysága szorosan kapcsolódik a gazdasági szerkezethez (üzleti szolgáltatások, magas hozzáadott értékű szektorok) és az innovációs szinthez. Az oktatásban megfigyelhető regionális különbségek kisebbek, mint az innovációknál vagy a gazdasági szerkezetben.

Az *elmaradott régiókban* inkább a kedvezőtlen gazdasági szerkezet tűnik a fő problémának, semmint az innovációk alacsony szintje, ami egyúttal jelzi, hogy ezekben a régiókban a gazdasági bázist kell javítani, elősegíteni a szerkezetváltást, ami elengedhetetlen bármely területfejlesztési stratégiánál. Az elérhetőség és az oktatás minősége szintén fontos, habár versenyképességre gyakorolt hatásuk csak időben később és áttételesen, a gazdasági szerkezet változásán és az innovációkon keresztül érvényesül.

Kelet-Közép-Európában, legközvetlenebb környezetünkben olyan országok vannak, amelyek az utolsó évtizedben Magyarországhoz hasonló kihívásokkal és feladatokkal kerültek szembe. Annak érdekében, hogy a hazai folyamatokat reálisan értékelhessük, és azokból megalapozott következtetéseket vonhassunk le, illetve javaslatokat tehessünk, elengedhetetlen a magyar átalakulás környezetünkkel való összehasonlító elemzése és értékelése. A közvetlen környezet jobb ismerete elengedhetetlen a nemzetközi együttműködésre vonatkozó javaslatok reális megfogalmazásához, a partnerek hasonló javaslatainak értékeléséhez is.

Az európai területi fejlődésben a *városhálózatnak* meghatározó szerepe volt és lesz a következő évezredben, így nem tekinthetünk el azoknak a folyamatoknak a bemutatásától és értelmezésétől, amelyek jellemzik a kontinens városszerkezetét. Tapasztalni lehet, hogy a korábbi hierarchikus kapcsolatok szerkezete megbomlik, s egyrészt egy-egy nagy központ körül erőteljes koncentrálódás figyelhető meg, másrészt a városok közötti munkamegosztás is megváltozik. A századvég gazdasági és társadalmi folyamatai a városrendszerben is érvényesülnek. Így a globalizáció hatására a nemzeti terek felbomlanak, azokat felváltja a kontinentet átfogó szerepkörök kialakulása, s ennek következtében a rendszer minden szintjén, különösen az egyre szélesebb funkciókat tömörítőknél a verseny kiéleződése.

A hierarchiában tehát az új, sokfunkciós csúcsok mellett megjelennek az új hálózatok és csoportok. Ez azt jelenti, hogy a sűrűbben lakott, nagyobb gazdasági koncentrációt mutató térségekben egy-egy nagyközpont, mint metropolisz-régió körül szerveződő városok kooperációs kapcsolatokat alakítanak ki, melyek a funkciók megosztását, azok kölcsönös jelenlétét, s egyben összekapcsolását alkotják. A hálózat azt jelenti, hogy a városi szerepkörök ismétlődnek, de a megosztottságnak a gazdasági alapjai az erősebbek, így specializáltabb és egyben

összekapcsoltabb városrendszerek jönnek létre. A hálózat nem gyengíti a városi szerepeket, hanem éppen a kapcsolatok szerteágazó struktúrája miatt erősíti azokat, növeli a versenyképességet, az erőforrások teljesebb érvényesítését.

A hálózati működésben felbomlanak a korábban merev hierarchikus szerkezetek, hiszen itt elsődlegesen nem a szerepkörök tagoltsága, leosztása a meghatározó. Helyette a versenyképességet növelő adottságok kerülnek előtérbe. Ilyen tényezők lehetnek a humánerőforrás koncentrációja, a város-vidék együttélés új összefüggései, a közlekedési helyzet kínálta kedvező adottság, a közigazgatási funkciók megléte, vagy éppen a gazdasági bázis sokszínűsége, annak magas innovációs potenciálja, de lehet városi életminőség, vagy a kulturális, szellemi értékek bőséges kínálata is. Ezeknek – és persze a további – elemeknek az összekapcsolódása, egymást felerősítő rendszere lehet a hálózat, melynek tagjai külön-külön értékesek, de lényegében csak együtt lesznek versenyképesek, egymás adottságait éppen a hálózati jelleg miatt együttes előnnyé képesek formálni.

A városrendszer átalakulásában tehát a hálózati jelleg egyre dominánsabb lesz a jövőben. Az európai szerkezet egésze még tagoltabbá válik annak következtében, hogy a gazdasági kapcsolatok már nem egy-egy országra, országcsoportra vagy éppen kontinensre irányulnak, hanem világrendszerek jönnek létre. A nemzetközi jelentőségű városok ebben a világrendszerben meghatározó jelentőségűek. A világvárosok (London, Párizs, Berlin) már kontinens vagy annál nagyobb szerepköröket vonzanak, s a világgazdaság vezető ágazatainak székhelyéül szolgálnak (pénzügyintézetek, tőzsde, multinacionális vállalatok stb.), egyben az újabb és újabb gazdasági szektorok alakításának helyszínei.

A metropoliszközpontok (Randstadt, Flámand-gyémánt, Rajna-Ruhr-, Rajna-Majna-vidék, Hamburg stb.) fokozatosan bővítik nemzetközi szerepeiket, s az egyre szélesedő agglomerációs térségeikben megtörténik korábbi gazdasági szerkezetük átalakítása, helyet adva az új gazdasági szektoroknak. Az európai fővárosok olyan adottságokkal rendelkeznek, amelyek részben az egyközpontúságukból (Lisszabon, Helsinki, Koppenhága, Madrid) adódnak, részben pedig a hagyományos városi értékek koncentrációjának (Róma), vagy éppen a megváltozott európai térszerkezetben létrejött új szerepek következménye (Helsinki, Bécs).

A városok másik nagy – ugyan nem egységes – csoportját nemzeti jelentőségű városok alkotják. A csoport heterogén, hiszen egy-egy ország viszonylatában tartalmazhatja a peremhelyzetű városokat, gyenge vagy átalakuló funkciókkal rendelkező centrumokat, vagy azokat a központokat, amelyek képesek voltak gazdasági szerkezetüket, s ezzel együtt városi szerepköreiket megújítani. Ide sorolhatók azok a nemzeti városok is, amelyek a hagyományos ipari bázissal rendelkeztek és nem, vagy nagyon lassan képesek szerepköreiket átformálni.

A harmadik csoport a regionális jelentőségű városokból áll. Az egyik típus a központi régiókban található centrumok, amelyek a szolgáltatói szektorban fogják adottságaikat erősíteni. A központi régiókon kívüli városok már éppen a földrajzi helyzetük (határmentiség, térségek érintkezési pontja, sajátos, egyedi kínálati elemek stb.) révén erősödhetnek meg, nyújthatnak új fejlesztési irányokat,

teremthetnek fejlesztési folyosókat, vagy önmagukban válhatnak vonzó térségi központtá. S végül a vidéki környezetben lévő közepes városok, amelyek a környezetükből, a vidéki terekből profitálhatnak, felismerve azt, hogy a természeti környezet, a városi miliő egy más életminőséghez, de egyben gazdasági funkciókhoz is helyszínt kínálhat (felsőoktatás, kutatás-fejlesztés, környezetigényes ipar stb.).

A városrendszert tehát a gazdasági funkciók tagolják, miközben egyre nagyobb területre van szükség, a városok terjeszkednek, növekszik a területfelhasználásuk. A területnövekedés együtt jár az infrastrukturális költségek emelkedésével, de a fokozott városi forgalom is rontja a környezet minőségét. Településagglomerációk alakulnak ki, ami aztán új viszonyokat kíván meg a város és környezete között, de a városi rendszerek működtetésének is a korábbiaktól eltérő megoldásait követeli meg.

Miközben a városok terjeszkednek, a szociális feszültségek új összefüggései jelennek meg. A belvárosok kiürülnek, leépülnek, egyre veszélyesebbé válnak, miközben a magasabb jövedelmű népesség a külső városrészekbe vagy agglomerációs településekre költözik, s követi őket a kereskedelmi és más szolgáltatások kitelepülése is (push-hatás). Növekszik a bevándorlók száma (pl. más országokból), akik a belvárosi és lakótelepi városrészekben telepsznek le, megkezdődik az etnikai és kulturális alapú elkülönülés, fokozódik a bűnözés, labilissá válik a városi szerkezet (pull-hatás), ami aztán fékezi a befektetéseket, az új beruházások megjelenését.

3. feladat: Az ágazati és a regionális fejlesztések hatása a versenyképességre

Általános tendencia a fejlett országokban, hogy a gazdasági növekedés jelenlegi folyamatait területi differenciálódás követi. Ahol ez egy viszonylag kiegyensúlyozott városhierarchiában megy végbe, ott esély van a területi egyensúly további megtartására. Ahol a történelem során egyközpontú városhierarchia alakult ki, ott jelenleg növekednek a települések (térségek) közötti különbségek, a legnagyobb városok – általában a fővárosok – agglomerálódása felgyorsul. A területi dualizmus veszélyes folyamata indul el ott, ahol az országon belüli városok, régiók között amúgy is túlzottan nagyok a társadalmi-gazdasági különbségek.

A területi különbségek csökkentésére tett erőfeszítések akkor sikeresek, amikor a gazdaság általános fejlődési folyamataival úgy egyeztethetők össze a területfejlesztés céljai, hogy azok nem fékezik a gazdasági növekedést, a gazdaság hatékony működését. A II. világháború után, amikor az ipar a természeti erőforrások kiaknázásával és a tradicionális ipari javak előállításával foglalkozott, a gazdaságpolitika céljai jobban összeegyeztethetők voltak a regionális politika céljaival. A regionális politika eredményei ugyan igen szerények voltak – de voltak: némileg csökkentek a gazdaság területi különbségei, és az egy főre jutó jövedelmi különbségek is. A szocialista Magyarországon is csökkentek a gazdaság területi különbségei, alapvetően nem a területfejlesztési politikának köszönhetően, hanem a gazdaság extenzív fejlődésének területi kihatásai miatt.

Az elmúlt 20–25 évben a gazdasági fejlődés új szakasza nyílt meg, a fejlett technológia, a diverzifikált tevékenységek az innovációs központokban, gazdasági agglomerációkban koncentrálódnak. Újra növekedett a feszültség a gazdaságpolitika és a területfejlesztési politika között. A globalizáció folyamatában a gazdasági-pénzügyi-ipari politikák érdekérvényesítő ereje növekedett, míg a regionális fejlesztés lobbija meggyengült. Ezek a tendenciák érvényesülnek Magyarországon is. A retorika ugyan folyamatosan hangsúlyozza a regionális fejlesztés fontosságát és előtérbe kerülését, a valóság azonban más. A gazdasági kényszerek – már a rendszerváltás kezdetétől fogva – olyan gazdaságpolitikának adnak prioritást, amelyben a *gazdasági növekedés* célkitűzése érvényesül. Ez pedig háttérbe szorítja azoknak az igényeknek a kielégítését, amelyek fékeznek a gazdasági növekedést, csökkentenék a gazdasági hatékonyságot.

Az EU politikájában ugyan előtérbe került a regionális politika, de elsősorban nem is a globalizáció hátrányos területi következményeinek kiegyenlítésére, hanem az Európai Unió belüli országok jelentős társadalmi-gazdasági különbségeinek csökkentése érdekében – megelőzve a tömeges és kezelhetetlen munkaerőmozgást az európai periférikus országokból a fejlettebb országok irányába. A gyakorlatban az EU regionális támogatásai kevésbé hatnak az egyes országokon belüli területi kiegyenlítődésre, mivel általában a periférikus országok teljes területe élvezzi az EU támogatását.

A területi és a gazdaságpolitika között, többek között, azért van feszültség, mert más ritmusúak, más időtávot céloznak meg, és más időtávon valósulhatnak meg a különböző politikák céljai. Leggyorsabban a makrogazdasági politika hozhat változást (akár napok, vagy hetek alatt), az iparpolitika egy, vagy néhány év alatt (ipari beruházási politika, például), míg a területfejlesztési politika évtizednyi, generációs hatású, lassú folyamat.

Nem vitatható, hogy *hosszú távon* összeegyeztethetők a regionális politika és a gazdaságpolitika céljai. A területi különbségek csökkentése hosszú távon országos, rövid távon azonban elsősorban az elmaradott térségek érdeke, míg a hatékony gazdaság/iparfejlesztés rövid távon egyaránt érdeke a fejlett térségeknek és az ország egészének. Ebben az érdekkonfliktusban *rövid távon* csakis kompromisszumos megoldás képzelhető el. Ehhez Magyarországon is át kell értékelnünk a regionális fejlesztési politikát kettős céllal. *Egyrészt* fő célként a területfejlesztési különbségek csökkentését kell megjelölni (különösen nagy súlyt fektetve a területi dualizmus kialakulásának elkerülésére), központi kormányzati „top down” eszközökkel, kormányzati és EU-s forrásokból finanszírozva. Ebben az esetben a területi szint régió méretű (nem kisebb). A program végrehajtója a központi kormányzat. A fejlesztés célterülete: az elmaradott térségek infrastrukturális fejlesztése, az ország infrastrukturális hálózati rendszerének egységesítése, modernizálása. *Másrészt* szorgalmazni kell a területfejlesztés decentralizálását – a térségek relatív fejlődése érdekében. A területi különbségek csökkentése nem jelentheti a fejlett területek további fejlődésének megakadályozását. A területi szint ez esetben a település, kistérség, megye vagy régió, amelyek között megfelelő

munkamegosztást kell kialakítani. A területfejlesztési programok végrehajtói a területi, ill. települési önkormányzatok. E programok finanszírozása elsősorban helyi forrásból történik (ennek érdekében az adózás helyi rendszerét kell erősíteni a redistribúcióval szemben). Célja a helyi társadalmi-gazdasági fejlődés elősegítése főleg olyan területeken, ahol a magántőke nem érdekelt megjelenni.

A kettős célrendszer csak kompromisszumok árán közelíthető meg: a kormányzati centralizálás és a területi decentralizálás között kell egyensúlyt teremteni. Ezzel részben összeegyeztethetők a gazdaság/iparpolitika és a regionális politika céljai is, mivel a dinamikusan fejlődő területek sem szorulnak ki a területfejlesztés látóköréből. Az együtt és nem egymás ellenében működő gazdaság- és regionális politika megvalósításának az a könnyebbik feladata, amikor a retorikát (politikai, gazdasági, ipari, regionális politikai) kell közelíteni a realitásokhoz; a nehezebbik feladata a kompromisszumok érzékeny egyensúlyának megteremtése (a top down és a bottom up politikák és feladatok kijelölése, szétválasztása és összeillesztése).

Az európai uniós csatlakozásunk talán legkritikusabb és sok bizonytalansággal terhelt területe az *agrárgazdaság* és vele együtt az agrárregiók, az ún. *vidék* helyzete. Az elmúlt évtized szervezeti és tulajdoni változásai és ezzel egyidejűleg a bel- és külpiacok jelentős részének az elvesztése, az állandósuló jövedelem- és tőkehiány és sok tekintetben a világtendenciákkal ellentétes fejlődési irányok kikényszerítése úgy megviselte az ágazatot, hogy az nemzetközi versenyképességét jórészt elveszítette, és a magyar gazdaság egyetlen ágazata, amely a rendszerváltást követően nem tudott új fejlődési pályára állni. Az ágazat válsága minden régióban egyaránt megfigyelhető, de befolyásolják azt az egyes térségek agrártermelési adottságai, földrajzi helyzete, az élelmiszeripar fejlettsége és tőkeellátottsága. Az egyes régiók helyzetéről, versenyképességét meghatározó tényezőkről olyan teljes körű összehasonlító vizsgálatok eddig még nem készültek, amelyek az EU-csatlakozás várható következményeit, előnyeit és hátrányait segítenék meghatározni. Ehhez az egyes térségek természeti, szociális és gazdasági (gazdaságföldrajzi) helyzetét egyaránt érintő komplex összehasonlító vizsgálatok elvégzésére lenne szükség.

A vizsgálatok kiemelt területét jelenti a *környezeti elemek* szerepének vizsgálata. Ez több szempontból is fontos. Egyrészt ma már az agrárágazat piacképességének feltétele a deklaráltan környezetkímélő mezőgazdasági termelési irányok kialakítása. Másrészt pedig a természet, a táj védelme, fejlesztése, annak állapota a legkönnyebben érzékelhető minősítést jelenti egy ország környezeti kultúrájáról. Nem kevésbé fontos, hogy ezen a téren ténylegesen meglévő értékeink megőrzése az ország és az egyes régiók imázsa, az idegenforgalom erre épülő fejlesztése szempontjából is meghatározó. Lényeges szempontja ezért a vizsgálatnak annak elemzése, hogy ezek a természeti értékek milyen állapotban vannak, mennyire sikerült megteremteni az összhangot a természeti értékek fejlesztése és a térségfejlesztés egyéb társadalmi és gazdasági céljai között.

Az agrárgazdaság fejlesztése, a *természeti elemek védelme* lényeges alkotórészét, sok tekintetben alapját jelenti az egyes térségek fejlesztésének, de ezzel egyidejűleg

csak a különböző gazdasági faktorok jelenléte biztosíthatja az egyes rurális térségek új fejlődési pályára állítását. Alapvető kérdés ezért az, hogy milyen gazdasági tényezők eredményezték az egyes rurális régiók eltérő fejlődését, és figyelemmel az Európai Unió gazdaságára és gazdaságpolitikájára milyen tevékenységek fejlesztése biztosíthatja az elmaradott térségek felzárkóztatását.

A vidékfejlesztés alapját, természeti háttérét az agrárgazdaság, az *agrártájak* (mezőgazdasági területek, erdők, természetes vizek) jelentik, és erre a régióként erősen eltérő adottságra építve kell kiválasztani és fejleszteni azokat a kis- és középvállalkozások formájában működő ipari és szolgáltató ágazatokat, amelyek a térség gazdasági fejlődését elősegíthetik. Ki lehet alakítani olyan térségfejlesztési modelleket, amelyek elsősorban az agrártermelés feltételeinek, illetve a természeti adottságok hasonlóságán alapulnak, de ezek ma még inkább hipotézisek, konkrét összehasonlító elemzések azt nem támasztják alá. Ezért volna fontos eltérő adottságú rurális térségek esetében vizsgálni, hogy ténylegesen milyen irányú fejlesztések, milyen fejlesztési stratégiák és elemek lehetnek egy-egy térség számára meghatározóak.

4. feladat: A regionális innovációs potenciál mint a térségfejlesztés új eleme

Az elmúlt évtizedben folytatott területi kutatások egyértelművé tették, hogy a regionális folyamatoknak alapvető hatása van a nemzeti szintű politikák alakítására. A 21. század államának egyre határozottabban kell regionális dimenzióban gondolkodni, és természetesen cselekedni. A regionális összefüggés azt jelenti, hogy a szektorális politikákban jelenjenek meg a területi elemek, így egy-egy fejlesztésnek nemcsak a nemzetgazdasági, hanem a roppant differenciált térben érvényesülő hatásait is mérlegelni szükséges. Sőt, érdemes azokat modellezni a döntések során, majd annak kinyilvánítását szintén meg kell tenni a szabályozásban (a fejlesztések és támogatások elbírálásában). Ugyanakkor a területi szintek, így a régiók, megyék, kistérségek, a városhálózat elemei, de a falvak esetében is számba kell venni adottságaikat, azokat az erőforrásaikat, amelyek a modernizációs igényeket befogadják, vagy éppen azokat alakítják. Ennek a kettősségnek – tehát a modern állam részéről jelentkező térbeli gondolkodás és egyben gondoskodás, valamint a területi szintektől elvárható adottságok felismerése és aktivizálása – az egymásra találása új, minőségi fejlesztési forrásokat teremthet meg a nemzetgazdaságban, de a társadalomépítés különböző rendszeralkotóiban úgyszintén.

A felülről jövő kezdeményezések és az alulról érkező igények izgalmasan ötvöződnek a regionális innovációs potenciálban (RIP). Regionális innovációs potenciálnak azt a permanens megújítási képességet tekinthetjük a területi egységekben, amely a rendelkezésre álló adottságoknak és a nemzeti fejlesztési elképzeléseknek az állandó interakcióját megteremtve, olyan multifunkcionális miliőt teremt meg, amiben aztán a területi szereplők folyamatos megújítása biztosított. A regionális innovációs potenciál alapvető eleme a versenyképességnek, hiszen a

megújítást serkentő környezet, az, amely által újabb és újabb elemekkel gazdagodik a területi egység, s így az egyes szereplők fokozzák a versenyelőnyöket, bővítik annak érvényesülési tereit.

A regionális innovációs potenciál elemei széles kört fognak be. Tartalmazzák a területi egység vonatkozásában

- a technológiai kínálatot (felsőoktatási intézmények, kutatás-fejlesztés intézmények, technológiai transzfer intézmények),
- az innovációs szolgáltatásokat (technológiai tanácsadás, adatbázisok, képzés, kockázati tőke),
- a vállalkozások közötti kapcsolatokat (beszállítók, versenytársak, vevők, együttműködések),
- a vállalkozások kutatás-fejlesztés tevékenységét (kutatás-fejlesztés beruházások, munkavállalók képessége, méretgazdaságosság),
- a regionális környezetet (innovációs kultúra, képzettségi szint, technikai infrastruktúra, tudományos és technológiai infrastruktúra, lakókörnyezet),
- és a fejlesztési politikákat (helyi/nemzeti szint, támogatások, elosztás intézményrendszere).

A soktényezős, egymással számos vonatkozásban összefüggésben álló rendszer alapján formálódik egy-egy területi egység egészének és alkotó elemeinek megújítása. A regionális innovációs potenciál tényezői és egyben hatásmechanizmusai magát a versenyképességet, illetve annak legtöbb elemét tartósan meghatározzák.

A magyar területi szerkezetben az elmúlt években végzett kutatásainkkal már vizsgáltuk a regionális innovációs potenciál fontosabb alkotóit. Gyűjtöttünk tapasztalatot arról, hogy miként lehet számba venni az innováció megtettesítő tényezőket, feltártuk ezek térbeli eloszlását, keresve annak egyes sajátosságait a kilencvenes évek elején, majd az évtized végén főleg a városhálózatban. Kidolgoztunk fejlesztési stratégiát a regionális innovációs potenciál egyes elemeinek aktivizálására, mindezt két régió vonatkozásában végeztük el. Alapos ismeretekkel rendelkezünk a téma nemzetközi vonatkozásairól is, hiszen részt veszünk több európai uniós programban, amelyek kimondottan a regionális innovációs potenciál (RIP) alakítására szolgálnak.

A kutatási témának az aktualitását csak fokozza, hogy a nemzeti fejlesztési terv (Széchenyi-terv) regionális gazdaságépítéssel és a kutatás-fejlesztéssel foglalkozó fejezeteiben határozottan megfogalmazódik az innovációs feltételek javítása, illetve azok alakításához szükséges intézmények, térségi és szereplői kommunikációs formák egyre bővebb köre kialakításának támogatása.

E feladat célja, hogy minél alaposabban feltárja a magyar térszerkezetben az innovációs potenciál alkotó elemeit, keresve azok kölcsönhatásait és egyben specialitásait. A helyzetelemzésen túl kimutatja a nemzeti és a területi szinten az innovációs potenciál alakítását szolgáló intézkedéseket, azok ellentmondásait, illetve hiányosságait. Mindezek alapján egyrészt a különféle területi típusokra meghatározza a szükséges fejlesztési irányokat, azokra forгатókönyveket állít össze,

keresve már az európai uniós csatlakozás utáni időszak regionális fejlesztésének lehetséges alternatíváit, egyben a területi egységek versenyképességének új feltételeit. A kutatások tehát nemcsak a helyzet-feltárássra kívánják a hangsúlyt helyezni, hanem éppen a nemzetközi trendek alapján a regionális innovációs potenciál egyes hazai típusainak jövőbeli irányait is előrejelzik, hogy aztán a nemzeti és regionális politika alakításakor a lehetséges fejlődési pályákhoz kapcsolódó célkitűzések már érvényesülhessenek.

Az első területi szint a *városhálózat*. Elemzésre kerülnek a hazai városok, s azokon belül a jelentősebb centrumok (térségszervező funkciókkal, illetve 20 ezer fő feletti népességgel rendelkező városok) innováció környezete, a fentebb felsorolt elemrendszerek alapján, megtörténik a hálózat tipizálása, valamint összehasonlítása más hasonló nagyságú – nyugat- és kelet-európai – országok városhálózatával.

A második szint a *vidéki kistérségek*, ahol is azt vizsgáljuk, hogy a rurális terekben milyen feltételei vannak az innovációk megjelenésének, azt milyen tényezők ösztönzik és segítik, egyben mely területfejlesztési szereplők aktívak, s miként érdemes beavatkozni az újdonságok megtelepítésébe és terjesztésébe. A vizsgálatot két dunántúli régió (Nyugat- és Közép-Dunántúl) négy-négy kistérségében, illetve a két alföldi régió (Észak- és Dél-Alföld) négy-négy kistérségében kívánjuk folytatni.

A harmadik szint a *régió*, a regionális struktúrák innovációs potenciálja, ám nem az intézményi, hanem a cselekvések oldaláról, azaz arról, hogy milyen programokkal, elképzelésekkel és konkrét cselekvésekkel rendelkeznek az innovációs környezet alakításában. Ebben a területi dimenzióban már az eszközrendszeren lesz a hangsúly, illetve az intézmények hálózatba szerveződésén, valamint a regionális szint és nemzeti szint egymáshoz való kapcsolódásán. Annak vizsgálatára, hogy milyen mértékben lehet és kell decentralizálni az innováció alakító tényezőket, és ehhez a térségi – nem a települési – szint miként járulhat hozzá. Két régiót kívánunk mintaterületnek tekinteni, így a Nyugat-dunántúli régiót és a Dél-alföldi régiót.

A negyedik szint a *hazai regionális központok* innovációs potenciáljának nemcsak összehasonlító, hanem tartalmi elemzése. A regionális funkciókkal rendelkező nagyvárosok a fókuszpontjai az innovációknak, ezekben található a felsőoktatási, illetve a különféle intézmények, itt koncentrálódik az a gazdasági bázis, amely képes és alkalmas a megújításra, s olyan szellemi erőforrásokkal rendelkeznek, amelyek a folyamatok vezénylői és lebonyolító lehetnek. A regionális központok közül esettanulmányokkal vizsgáljuk Győr, Székesfehérvár, Pécs, Szeged, Debrecen, Miskolc innovációs környezetét, illetve az erre ható helyi és országos politikákat.

5. feladat: A városhálózat versenyképessége

A települések közötti *verseny* szerepe a városállomány formálásában, a városhálózat alakításában az elmúlt évtizedekben felértékelődött, megnövekedett,

illetve mivel a „verseny” feltételei változtak, a verseny a világ legtöbb országában új szakaszba lépett. Hazánk helyzete sajátos: a nemzetközi tendenciák jelentkezése mellett a speciális magyarországi tényezők is növelik a városverseny jelentőségét.

Mivel a gazdaságban – s különösen a városokban – a szolgáltató szektor szerepe vált a legjelentősebbé, ez ugyancsak a társadalom és a gazdaság telephelyválasztásának kötöttségeit oldja, hisz a szolgáltató szektor „majdnem mindenhová” települhet. Ilyen változások közepette oly tényezők szerepe értékelődik fel, mint a „magasan kvalifikált munkaerő” igénye a színvonalas lakókörnyezethez, a „tudásbázis” igénybevételének lehetőségei, a városok pozíciói a különböző hálózatokban, a városok vezetésének kvalifikációi vagy akár a szellemi időtöltés, a szórakozás helyi lehetőségei, a városmarketing eredményessége stb. A „siker” posztfordista feltételei új szakaszt nyitottak a városversenyben a világ fejlett országaiban is.

Hazánkban a világjelenségekhez járult, hogy a településhálózat alakulása 1990 előtt jórészt *központi döntésektől függött*, azt „felülről” irányították (a központi újraelosztás igen magas aránya, az infrastrukturális javak központi elosztása, állami ipartelepítés, településhálózat-fejlesztési koncepciók stb.). Ebben a szisztémában a helyi adottságok, erőforrások, a települések által kínált előnyök vagy az ott fellelhető hátrányok, a helyi elképzelések, a helyi társadalom milyensége – aktivitása, tudásszintje, innovációs készsége, munkakultúrája stb. – nem vagy csak csekély és áttételes szerepet játszott a városfejlődésben (az egyes települések – vezetőinek – kapcsolatai, a regionális lobbik eredményessége stb.). Ehhez járult a helyi bevételek jelentéktelen aránya, az intézménytelepítés „modellszerű” és sablonos gyakorlata (pl. a megyeszékhelyek uniformizált intézményhálózata), a közigazgatási szerepkör meghatározó szerepe a településfejlesztésben stb. A „felülről való irányítottság” hozzájárult a városállomány *homogenizálódásához*.

Magyarországon 1990 után a városok kiléptek a települések „piacára”; a gazdaság telephelyválasztása, illetve működésének eredményessége jórészt a piacgazdaság törvényszerűségei szerint zajlik, de ugyanez állapítható meg egyes városi intézményekről is; mindebbe a „központ” (kormány, gazdaságirányítás, területfejlesztés stb.) legfeljebb közvetett eszközökkel avatkozhat be.

Mivel a gazdaság a nyolcvanas évek és a kilencvenes évtized közepe között súlyos visszaesést élt át, egyes ágazatok, iparágak, egyes régiók és települések gazdasága majdnem teljesen leépült (míg 1982-ben a városokban ezer lakosra 200 ipari kereső jutott, addig 1998-ban mindössze 70), az nem csak a technológiaváltás miatt formálódik át. A gazdaság megindult rekonstrukciója viszont nem a régi struktúrát – beleértve a területi struktúrát is – állítja helyre, az így kialakult „tabula rasa”-n a városverseny még hatékonyabban differenciálja a településállományt.

Hazánkban a *tercier szektor* térnyerése – mivel a „tervgazdaság” évtizedeiben háttérbe szorult – sokkal gyorsabb ütemű, mint a legtöbb nyugat-európai országban, s ez a szektor – mint említettük – rugalmasan és gyorsan reagál a változó viszonyokra. Telephelyválasztása kevésbé determinált, így gyors térnyerése – mely régióként, településenként differenciált – különösen érzékletessé teszi a

városversenyt. Végül, Magyarországon „új” tényezőként jelentkezett a *nemzetközi tőke*, újfajta igényekkel, telepítési szempontokkal, szintén növelve a városok versenyének jelentőségét.

A kutatásban a *városversenyt* (versenyképesség + a verseny eredménye) szintén a felhasznált *mutatócsoportokkal*, illetve a mutatócsoportok által mért *szempontrendszerrel* definiáljuk, figyelembe véve, hogy a „helyek” – települések, kistérségek, régiók, országok – versenyképessége tágabb fogalom, mint a gazdaság versenyképessége.

A következő szempontcsoportokat kell figyelembe venni:

- A városok szellemi tőkéje („tudásbázis”),
- A városok gazdaságának versenyképessége,
- A városok regionális helyzete,
- A városok helyzete a „hálózatokban”,
- A városok által nyújtott jövedelmi viszonyok, illetve a lakókörnyezet,
- A városok infrastruktúrája, „általános fejlettsége”,
- A városfejlődés dinamikája.

Elméletileg a „városverseny” két aspektusa, a *verseny feltételei* (a tulajdonképpeni versenyképesség) és a *verseny eredményei*, különválasztható, s a két megközelítési mód összevetése tanulságos – mennyire szoros közöttük a kapcsolat, mennyire általános megfelelésük, feltehetően milyen okokra vezethető vissza meg nem felelésük stb. –, illetve a *típusképzés egyik szempontja*.

6. feladat: Az infrastruktúra és a szolgáltatások szerepe a regionális versenyképességben

A gazdaságilag fejlett piacgazdaságokban, ma már Magyarországon is, az infrastrukturális-szolgáltatási szektorok a nemzetgazdaságokban domináns szerephez jutottak (Magyarországon a foglalkoztatásban aránya 60%-os). Ez is értelmezi a legutóbbi évtizedekben modernizálódott számos ország tapasztalatát: a tőkeintenzív infrastrukturális-szolgáltatási szektorok közvetlen és közvetett állami eszközökkel (önkormányzati és magánszektori részvétellel) szabályozott és segített koncentrált fejlesztése teremtheti meg azt az alapot, amely tartósítja a gazdaság egészének versenyképességét és magasabb ütemű, hosszú távon is fenntartható növekedési pályára állását.

Konkrétabban és a másik oldalról nézve: a magyar gazdaság legújabb növekedési periódusa, a rendszerváltással valószínűsíthetően felerősödött regionális egyenlőtlenségek jórészt összefüggésbe hozhatók a tőkeigényes infrastruktúra szerkezeti, mennyiségi, de főképpen súlyos minőségi problémáival, illetve azok részleges feloldásával.

E kutatási feladat fő célja az átalakulás évtizedében (1989–1999) az új magyar régiók infrastrukturális-szolgáltatási színvonala változásainak vizsgálata, elemzése és értékelése különböző metszetekben abból a célból, hogy:

- megismerjük a szóban forgó területeken a rendszerváltást követő mennyiségi és minőségi változásokat;
- képet kapjunk témaköreinkben arról a konkrét vizsgálatokkal még kevésbé bizonyított hipotézisről, hogy az országban az átmenet során tovább éleződtek a területi különbségek (pl. ahogyan ezt emlegetik: az ország ketté szakadt, nyugati és keleti részre);
- értékelni tudjuk, vajon az ország különböző részei mennyire felkészültek, illetve milyen lehetőségekkel, adottságokkal rendelkeznek az infrastruktúra-szolgáltatások hozzáférhetősége, a hozzáférhetőség költsége tekintetében a hazai és a külföldi tőke fogadására;
- értékelni tudjuk az infrastruktúra-szolgáltatások oldaláról a regionális versenyképességi potenciált; s végül
- meghatározzuk a gazdasági növekedés országon belül mutatkozó karakterisztikus regionális eltéréseit, azok meglévő nagyságrendjeit különböző metszetekben, a feszültségek legfőbb okait és feloldásuk (nyilvánvalóan korlátos) lehetőségeit.

A hét magyar régió és a nagyobb városok 1989. és 1999. évi, mintegy 50–60 természetes alapadatának összegyűjtése, feldolgozása és értékelése eddig még nem vizsgált, új lehetőséget kínál az infrastruktúra-szolgáltatások széles területeit átfogó különféle (mint pl. állományi, ellátottsági, forgalmi metszetek) regionális eltérései kvantitatív meghatározására.

A regionális (illetve a városok közötti) színvonalkülönbségek megismerése, azok nagyságrendjének meghatározása főbb infrastrukturális-szolgáltatási szektoronként, illetve elemenként, az eredmények rendezése, szintetizálása és értékelése a korábban már kialakított – az adott vizsgálat céljaira módosított módszerünkkel történhet.

7. feladat: A regionális intézményrendszer és a települések versenyképessége

A régiók gazdasági növekedésében nemcsak „kézzel fogható” elemek (mint pl. infrastruktúra), hanem „megfoghatatlan” tényezők is szerepet játszanak. A gazdaság eredményes működéséhez nemcsak a tágran vett intézmények (gazdasági szervezetek, a munkavállalók szervezetei, közigazgatási intézmények) szükségesek, hanem közöttük hatékonyan működő kapcsolatrendszer is. Továbbá a gazdasági siker nemcsak a magáncégektől függ, a vállalati menedzsment színvonalától és a vállalati hálózatok elterjedtségétől, hanem olyan társadalmi faktoroktól is, mint a bizalom és a közigazgatás minősége. A regionális különbségek jelentős része nem magyarázható mérhető mutatókkal, pl. hasonló tényezőellátottsággal rendelkező régiók versenyképessége igen eltérő lehet az intézmények közötti kapcsolatok hatékonysága miatt.

A regionális fejlesztés szempontjából különösen fontos a *társadalmi tőke*, amely többek között a vállalatok közötti együttműködés jellemzőire épül, a kulturális hagyományokra és attitűdökre, aggregált tapasztalatokra, magatartásmintákra,

kockázatviselésre, kreativitásra stb. Ezek a jellemzők országonként, nemzetenként eltérhetnek (pl. más a vállalkozói, de a munkavállalói magatartás is Olaszországban, Németországban és Japánban), nehezen számszerűsíthetők és kimutathatók. A társadalmi tőke mérése, a régiók közötti különbségek statisztikai kimutatása igen nagy nehézségekkel jár.

A régiók versenyképessége szempontjából az intézmények közül a *közigazgatás hatékonysága* előtérben áll. Két kulcstényező figyelhető meg egyre inkább az EU-ban, az egyik a vállalati menedzsment elveinek (hatékonyság, átláthatóság) és gyakorlatának átvétele és szisztematikus korrigálása a közigazgatási munkában. A másik a széles társadalmi szektor (társadalmi szervezetek, egyesületek stb.) és a magánszektor bevonása a közigazgatás döntéselőkészítő és döntéshozó folyamatába. A közigazgatás intézményei a területfejlesztés kiemelt koordináló szereplői, ezért hatékony működésük nélkül a régiók versenyképessége nehezen javítható, az elmaradott régiókban az EU-támogatások felhasználása vontatottan és rossz hatásfokkal valósul meg.

Magyarországon mind a regionális politika, mind pedig a közigazgatás-szervezés szempontjából hivatalos kormányzati programként jelent meg a regionalizálás feladata. E feladat tudományos és politikai-szervezési oldalról egyaránt nehéznek ígérkezik, tekintettel arra, hogy Magyarországon nincsenek a regionalizálásnak hagyományai, illetve az állami berendezkedés alapvetően centralizált. A rendszerváltást követő területi közigazgatás-szervezési, gazdasági, térbeli trendek sem alapoznak meg egyértelmű régióhatárokat, hiányoznak a regionalizálás alkotmányos és politikai kulturális feltételei. A regionalizálás stratégiája tehát átfogó kutatásokat, illetve kormányzati stratégiát igényel annak érdekében, hogy az uniós csatlakozás idejére egy határozott regionalizálási programmal rendelkezünk.

Az utóbbi évtized társadalomtudományi, különösen regionális tudományos és igazgatási szakirodalmának egyik legdivatosabb témája a regionalizmus. A régiók gazdasági és politikai szerepének növekedése egyrészt az Unió határozott regionalizálási politikájának, másrészt az egyes tagállamok belső államfejlődési folyamatának eredménye. A régiók megerősödése újfajta területfejlesztési politikát, eszköz- és intézményrendszert feltételez, illetve átrendezi az egyes tagállamok területi hatalmi erőviszonyait.

A területfejlesztési politika irányítási rendszerének gyenge pontja a szakmai előkészítő és végrehajtó menedzsment, amelynek kiépítése rövid távon is sürgető feladat.

8. feladat: A regionális és a települési versenyképesség stratégiai kérdései

E feladat a kutatás következtetéseit és ajánlásait foglalja össze. Hipotéziseink a következők:

A korábban említett „piramis-modell” talapzatát alkotó, a regionális versenyképességet hosszabb távon befolyásoló sikerességi faktorok általános érvényűnek tekinthetők:

- *Gazdasági szerkezet:* a sikeres régiókban a foglalkoztatottak a gazdasági szolgáltatásokban és/vagy a feldolgozóiparban koncentrálnak. Ezekben az iparágakban is a magas hozzáadott értéket produkáló, valamint multiplikátor hatású tevékenységek vannak túlsúlyban, a sikeres régió gazdasági szerkezete képes állandóan alkalmazkodni a globális változásokhoz. A magas hozzáadott értéket produkáló (informatikai, pénzügyi, hírközlési stb., vagy csúcstechnológiai) szolgáltató szektorokban egyaránt nő a termelékenység és a foglalkoztatottság, míg a feldolgozóipar sikeres ágazataiban magas és növekvő termelékenység mellett is általában csökken a foglalkoztatottak száma. Az alapellátást biztosító szolgáltatásokra szükség van, de a versenylényök nem tőlük, hanem főleg az üzleti szolgáltatásoktól és a tudásbázistól (K+F, egyetemek, innovációs intézmények stb.) függenek. A gazdasági szerkezet, az iparágak jórészt meghatározzák a vállalati szerkezetet is.
- *Innovációs kultúra és kapacitás:* a sikeres régiókban sok szabadalom születik, kiterjedt innovációs tevékenységek folynak és hatékony az innovációk diffúziója. Csak kevés régió képes csúcstechnológiai K+F tevékenységekre, a többség viszont sikeres lehet a hagyományos feldolgozó-ipari ágazatokban az új technológiák alkalmazásával, gyors adaptálásával is. De az új technológiák széles körben történő gyors és hatékony alkalmazása, a termékéletről elején történő bevezetése csak magas szintű innovációs kultúra, kiterjedt innovációs tevékenységek esetén valósulhat meg. Az innovációs készség szükséges ahhoz, hogy bármilyen műszaki, üzleti, környezeti stb. változásra a régió megfelelő adaptációs stratégiával válaszolhasson, az innovációs kihívásokat a maga javára tudja fordítani. Az innovációs kapacitás nemcsak kutató- és fejlesztő intézeti, egyetemi, hanem főleg vállalati kapacitást jelent, felkészült, innovatív KKV-kat az új piaci szektorokban, fellendülő üzletágakban.
- *Regionális elérhetőség:* a sikeres régiók megközelíthetősége, közlekedési kapcsolatai, földrajzi fekvése előnyösebb, mint a többieké. A földrajzi elhelyezkedés leszűkíti a lehetőségeket, befolyásolja az utazási időigényt és a termékek piacra történő eljuttatását. Viszont a közlekedési (repülőtér, vasút, autópálya, kikötők stb.) és a kommunikációs (hírközlés, Internet, adatátvitel stb.) infrastruktúra képes enyhíteni a földrajzi determináción. A kevésbé szállítás igényes tevékenységek fejlesztése, főleg a kommunikációs kapcsolatokra épülő üzletágakban már nem jelentenek komoly versenyhátrányt, mivel a nehézkes „fizikai elérhetőség”, a földrajzi tér helyett a virtuális tér válik fontossá.
- *A munkaerő felkészültsége:* a sikeres régiókban relatíve magas a kvalifikált munkaerő aránya a munkaképes korú lakosság körében. Az oktatási rendszer hatékony abból a szempontból, hogy egyrészt a munkaerő-piaci igényeket rugalmasan követi, másrészt felkészíti a fiatalokat a kreatív, innovatív tevékenységekre (az információs társadalomra), az üzleti szolgáltatásokra. A sikeres régiókban nemcsak a tudásbázis magas szintű (amely általában a munkaerő viszonylag szűk rétegétől függ), hanem a munkakultúra, a

munkafegyelem is, továbbá a munkaerő képes tömegesen, rugalmasan alkalmazkodni a változásokhoz (tréningeken, tanfolyamokon az aktív munkaerő átképezhető), igényes a környezetével és „önmagával” (megjelenésével, egészségével stb.) szemben.

- *Társadalmi szerkezet:* a sikeres régiókban az új gazdasági szerkezet, a tudásigényes gazdasági tevékenységek, a gazdasági szolgáltatások fellendülése erősíti a középosztályt. Jellemző, hogy összezsugorodik a szakmunkás réteg és csak néhány tevékenységre alkalmazható a tanulatlan munkaerő (helyi építőipar, közszolgáltatások egy része). A gyarapodó középosztály, a felkészült munkaerő a régió fejlődését serkenti igényes keresletével, magasabb jövedelmének felhasználásával. Viszont a sikeres régiókban erőteljes polarizálódás is megfigyelhető, a változásra képtelen lakosság kiszorul a munkaerő-piacról.
- *Döntési központok:* fontos az önálló, döntési kompetenciával rendelkező vállalatok jelenléte, azaz a régióban legyenek vállalati térségi bázisok, a lényegi tevékenységeket folytató egységek (vállalati központok, stratégiai részlegek stb.). A vállalati központi részlegek egyrészt a profitból mindig előnyösen részesülnek, alkalmazottjaik magas jövedelműek, másrészt az új, innovatív, stratégiai részlegek fejlesztése is általában a központnak helyet adó városban, régióban történik. A vállalati központok keresletükkel igényt támasztanak és serkentik a színvonalas képzéseket, erősítik a tudásbázist, javítják az üzleti környezet minőségét, tapasztalataik és „mintáik” túlcsoportulásával, egyes agilis szakembereik helyi önállósodásával (start-up) a KKV-k tevékenységét is élénkítik, versenyelőnyeit javítják. Ha nincsenek vállalati központok (lényegi tevékenységek), vagy „szigetszerűen” működnek és tevékenységük nem ágyazódik a régió gazdaságába, akkor a régió kiszolgáltatottá válik, alkalmazkodóképessége gyenge marad, a felkészült munkaerő előbb-utóbb elköltözik.
- *A környezet minősége:* a sikeres régiókban a képzett és kulturális igényekkel is fellépő, gyarapodó középosztály mind a települési környezet (közbiztonság, minőségi közszolgáltatások, esztétikus városépítészet, színvonalas megjelenésű lakások, jó helyi közlekedés stb.), mind az egészséges, biztonságos természeti környezet iránt fogékony. A lakosság nemcsak fellép igényeivel, hanem aktív szerepet is vállal a környezet megóvásában (szeméttgyűjtés és -kezelés, zöld területek védelme, a szabad idő eltöltése stb.), részben nonprofit szervezetek, részben a közhivatalok akcióin keresztül.
- *A régió társadalmi kohéziója:* minden régióban, térségben és városban állandóan fellépnek konfliktusok, a sikeres régiók képesek kezelni a gazdasági szerkezetváltás (esetleges elbocsátások), a gyors növekedés (és ezáltal a beköltözők tömegei), a régióon belüli területi és települési egyenlőtlenségek (gyors városi fejlődés és elmaradott rurális térségek) miatt fellépő gondokat. A sikeres régiókban az egyes települési önkormányzatok konszenzusra, együttműködésre törekuszenek, kölcsönösen informálják és segítik egymást.

Fontos, hogy a regionális identitás, a lokálpatriotizmus erősödik, ezáltal a lakosság, a nonprofit szervezetek is aktivizálhatók.

A kutatási eredmények hasznosítása, a projekt várható hatásai

A kutatás eredményei az európai összehasonlításban is iránymutatónak tekintett törvényi szabályozásban megfogalmazott versenyképességi-hatékonysági követelmények komplex megfogalmazását és stratégiai feladatait adják közre. Sokoldalúan bizonyítják a versenyképességi elvek érvényesítésének szükségességét a magyar regionális politikában, hasznos támpontokat nyújtanak a régiók politikájának kidolgozásához, a területi hatalmi decentralizáció elméleti és gyakorlati szempontjaihoz, mindezek alapján összetett érvanyagot szolgáltatnak a magyar kormány európai csatlakozási tárgyalásaihoz, a Strukturális Alapok felhasználásának szabályozásához, a támogatások optimális fogadási feltételeinek kidolgozásához.

A vizsgálatban alkalmazott módszerek és tudományszervezési eljárások (szakmai viták, műhelykonzultációk, interjúk) és a teljesítések formái (publikációk, segédanyagok, adattárak, konferenciák) erősítik a *regionális kohézió* fokozásának igényét a magyar területfejlesztési szereplők körében.

A kutatások hozzájárulnak a magyar regionális tudományos *stratégiai partneri hálózat* kialakításához, a hazai területfejlesztési kutatások európai versenyképességének erősítéséhez, a magyar regionális politika eredményességének népszerűsítéséhez az Európai Unió tagállamaiban, a területfejlesztési tapasztalatok elterjesztéséhez Kelet-Közép-Európában.

A vizsgálatoktól a következő *új kutatási eredmények* várhatók:

- A regionális versenyképesség tudományos-elméleti rendszerének kidolgozása, a társadalomirányítási elméletbe való integrálása;
- Az európai regionális és városverseny kritériumainak megfogalmazása, a hazai adaptáció lehetőségei;
- A kelet-közép-európai társult országok regionális versenyképességének értékelése, a hazai versenyelőnyök regisztrálása;
- A termelő ágazatok regionális versenyképességének jellemzői, a csatlakozás utáni következmények vázolója;
- A magyar városhálózat különböző szintjei versenypotenciálja, az európai városversenyben való sikeres részvétel feladatai;
- A magyar régiók és nagyvárosok infrastrukturális és szolgáltatási színvonala európai összehasonlításban, a fejlesztések perspektívái;
- A területi közigazgatás EU-kompatibilitásának kritériumai, az önkormányzatok működési rendszerének továbbfejlesztése a versenykövetelmények figyelembevételével, a területi gazdaságfejlesztés menedzsmentjének modernizálása;

- Az egységes európai gazdasági tér kohéziójának speciális kelet-közép-európai szempontjai és politikai teendői, az uniós regionális politika befolyásolásának stratégiája.

Irodalom

- Bagnasco, A.–Le Gabès, P. (szerk.) (2000) *Cities in Contemporary Europe*.
- Barta Gy. (1997) Műszaki versenyképesség és gazdasági növekedés: külföldi és hazai vállalatok a magyar iparban. – *Tér és Társadalom*. 1. 105–118. o.
- Barta Gy. (szerk.) (1998) *Budapest – nemzetközi város*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Barta Gy. (2000) A külföldi működő tőke szerepe a magyar ipar duális struktúrájának és regionális differenciálódásának kialakulásában. – Horváth Gy.–Rechnitzer J. (szerk.) *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. 265–281. o.
- Beluszky P. (1999) *Magyarország településföldrajza. Általános rész*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- Beluszky P.–Györi R. (1999) A magyarországi városhálózat és az EU-csatlakozás. – *Tér és Társadalom*. 1. 1–30. o.
- Brotchie, J.–Batty, M.–Blakely, E. (eds.) (1995) *Cities in Competition. Productive and Sustainable Cities for the 21st Century*. Melbourne, Longman Australia.
- Buday-Sántha A. (2001) *Agrárpolitika – vidékpolitika*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- Conti, S.–Spriano, G. (eds.) (1990) *Effetto città. Sistemi urbani e innovazione: prospettive per l'Europa degli anni Novanta*. Torino, Edizione della Fondazione Giovanni Agnelli.
- Csatári B. (1999) *A kedvezményezett kistérségek besorolásának felülvizsgálata, I–II*. Kecskemét, MTA Regionális Kutatások Központja. Kézirat.
- Dematteis, G.–Bonaverio, P. (eds.) (1997) *Il sistema urbano italiano nello spazio unificato europeo*. Bologna, Il Mulino.
- Ehrlich É. (szerk.) (1998) *Magyarország csatlakozása az EU-hoz: tendenciák, fejlesztési és finanszírozási gondok az infrastruktúra néhány ágazatában I–II*. Budapest, Miniszterelnöki Hivatal Integrációs Stratégiai Munkacsoport. Európai Tükör Műhelytanulmányok, 52–53.
- Enyedi Gy. (1996) *Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában*. Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.
- Enyedi Gy. (1997) A sikeres város. – *Tér és Társadalom*. 4. 1–7. o.
- Enyedi Gy. (2000) Globalizáció és a magyar területi fejlődés. – *Tér és Társadalom*. 1. 1–10. o.
- ESDP (European Spatial Development Perspectives)* (1999) Brussels, European Communities.
- Healey, P.–Cameron, S.–Davondi, S. (eds.) (1995) *Managing Cities*. Chichester, John Wiley.
- Horváth Gy. (1999) Kutatás, felsőoktatás és regionális átalakulás. Az innováció szerepe a regionális fejlődésben. – *Magyar Tudomány*. 4. 447–458. o.
- Horváth Gy. (2000) Partnerség az Európai Unió regionális politikájában. – *Tér és Társadalom*. 1. 11–26. o.
- Horváth Gy.–Pálné Kovács I. (szerk.) (2000) *Területfejlesztés és közigazgatás-szervezés*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Horváth Gy.–Rechnitzer J. (szerk.) (2000) *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja.
- Illés I. (2000) Regionális politika Kelet-Közép-Európában az átmenet időszakában. – Horváth Gy. (szerk.) *A régiók szerepe a bővülő Európai Unióban*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. 18–36. o.
- Kocziszky Gy. (2000) *Regionális integrációk gazdaságtana*. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó.
- Krugman, P. (1994) A dangerous obsession. – *Foreign Affairs*. 2. 28–44. o.
- Krugman, P. (1999) The role of geography in development. – *International Regional Science Review*. 2. 142–161. o.
- Krugman, P. (2000) A földrajz szerepe a fejlődésben. – *Tér és Társadalom*. 4. 1–21. o.
- Lengyel I. (2000) A regionális versenyképességről. – *Közgazdasági Szemle*. 12. 962–987. o.
- Lengyel I.–Rechnitzer J. (2000) A városok versenyképességéről. – Horváth Gy.–Rechnitzer J. (szerk.) *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. 130–152. o.
- Nemes Nagy J. (1996) Soprontól Nyíradonyig. Városok a piactudományi átmenetben. – *Comitatus*. 8–9. 15–22. o.
- Nemes Nagy J. (2000) A területi fejlődés „állami” és piaci útjai a 90-es években. – *Területi Statisztika*. 3. 203–220. o.

- OECD (1999) *Globalisation of Industrial R&D. Policy Issues*. Paris.
- OECD (1997) *Regional Competitiveness and Skills* Paris.
- Pálné Kovács I. (1999) *Regionális politika és közigazgatás*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- Porter, M.E. (1990) *The Competitive Advantage of the Nations*. New York, The Free Press.
- Porter, M.E. (1996) Competitive advantage, agglomeration economies and regional policy. – *International Regional Science Review*. 1–2. 85–94. o.
- Rechnitzer J. (1997) Az Északnyugat-Dunántúl térségének gazdasági adottságai és versenyelőnyei. – *Tér és Társadalom*. 1. 1–38. o.
- Rechnitzer J. (1998) *Területi stratégiák*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- Rechnitzer J.–Dóry T. (2000) *Regionális innovációs stratégiák*. Budapest., Oktatási Minisztérium.
- Sixth periodic report on the Social and Economic Situation and Development of Regions in the European Union*. (1999) Brussels, European Communities.
- Van den Berg, L.–Braun, E.–Van den Meer, J. (eds.) (1998) *National Urban Policies in the European Union*. Aldershot, Ashgate.

COMPETITIVENESS OF THE HUNGARIAN REGIONS AND SETTLEMENTS IN THE EUROPEAN ECONOMIC SPACE

GYULA HORVÁTH

Restructuring the regional structure of the European economy led to the reevaluation of the regional policy in the last decades. Globalisation and the new factors of spatial formation have various impacts on regions and on the different elements of the settlement system. The conditions of spatial structures in the implementation of cohesion policy combined with competitiveness are very heterogeneous. Comprehensive researches were completed surveying the competitiveness potentials of regions and cities in many member countries of the European Union – where regional policy is in stronger position. Regional development strategies based on the results of these researches.

The aim of the research is to develop a model for the examination of competitiveness potential of Hungarian regions and cities; to determine the regional differences of the competitiveness factors in Hungary; to give a comparative analysis on the favourable and disadvantageous situation of the Hungarian regions and settlement system in comparison with Europe; to compare the Hungarian regional competitiveness factors with the factors of other associated members to develop the Hungarian competitive advantages; to make proposals in connection with the contents of programmes for strengthening competitiveness; to make proposals for the development of the EU structural policy and strengthening the cohesion of the single European economic space based on the Hungarian experiences.

The results of the research help Hungary's EU accession. They can be adapted during the negotiation process, to elaborate the national development programme of Hungary and to draft the regional development programmes and settlement development strategies. They contribute to the active participation of Hungary in the formation of the structural policy of the European Union and to the preparation of the regional policy reforms. All of these strengthen the competitiveness of the country, the individual regions and innovative settlements and small regions in the first programming period after EU accession.